

RONDDOLEN

De negendoder

Het sleedoornstruikje langs de spoorlijn zag er iets anders uit dan anders. Dat drong echter pas tot me door toen ik er al voorbij was gefietst. Hoewel ik al een paar honderd meter verder was, besloot ik toch om poolshoogte te gaan nemen. Ik draaide om en fietste terug. Toen zag ik het. Op een hoogte van zo'n 2 meter hing een dode dwergmuis aan een tak. Of hing is eigenlijk het juiste woord niet. Hij was gespietst op een van de lange doorns die zo kenmerkend zijn voor deze struik. Opgewonden realiseerde ik me opeens wat dit te betekenen had. Het kon haast niet missen of dit was het werk van een klapekster.

De klapekster –ook wel negendoder genoemd– is een lid uit de familie van de klauwieren. Dat zijn aparte vogels, die qua gedrag en uiterlijk een beetje het midden houden tussen zangvogels en kleine roofvogels. Weliswaar missen ze de karakteristieke kromme snavel van de roofvogels, maar wie de geduchte, wat bolle snavel bekijkt, begrijpt direct dat die niet is om muggen te vangen of kleine zaadjes te kauwen. En dat klopt; de klapekster heeft het voorzien op grote prooien, zoals hagedissen, grote kevers en muizen.

De soort is bij ons sterk achteruitgegaan en als broedvogel vrijwel verdwenen. In de winter zie je nog wel eens een enkel exemplaar. De klapekster is een bewoner van uitgestrekte heidevelden. Daar is het voedselaanbod soms niet al te groot, zeker niet als het winter is. Prooien die in de zomer veel gegeten worden, zoals hagedissen en meikevers, zijn in de winter niet te vinden en de vogels zijn dan veel meer aangevoerd op muizen. Als het even kan, leggen ze een voorraadje aan door prooien te spijeten aan struiken of ook wel aan prikkeldraad als dat voorhanden is.

Na de ontdekking van de muis zijn we heel wat keren langs het struikje gefietst of gelopen. We hadden de moed al bijna opgegeven. Maar laat op de middag –de zon was al bijna onder– zat-ie daar ineens. Een prachtige zwart-wit-grijze vogel met een opvallend groot, donker oog. Hoewel de vogel ons allang in de gaten gehad moet hebben, bleef hij zitten tot we op een meter of 15 genaderd waren.

Vervolgens vloog hij niet eens ver weg. Blijkbaar niet van zins om zich zijn avondmaaltijd te laten ontgaan. De volgende ochtend was er van de muis maar weinig meer over. Een paar dagen later hing er, nog geen 100 meter verder, opnieuw een prooi in de struiken. Een veldmuis dit keer. Nog steeds doet de negendoder zijn naam eer aan.

Hiet de Zwerfer

OVER LEVEN

FRANJESTAARTVLEERMUIZEN – In een voormalig zoutreservoir in het Waterloopbos (Noordoostpolder) zijn zes franjestaartvleermuizen ontdekt, een primeur voor de provincie Flevoland. Het reservoir is in 2005 door Natuurmonumenten omgebouwd tot winterverblijf voor vleermuizen. De franjestaart dankt zijn naam aan de kleine haartjes (franjes) aan zijn staarthuid. Het dier jaagt graag in een waterrijke omgeving. 's Zomers leeft hij in bomen. Het Waterloopbos heeft in het verleden dienstgedaan als proeftuin van het Waterloopkundig Laboratorium. **AMERIKAANSE JAGUAR** – De in Noord-Amerika zeer zeldzame jaguar dreigt slachtoffer te worden van de hermetische afgrenzing van de grens tussen de Verenigde Staten en Mexico. Met het honderden kilometers lange hek denkt Amerika illegalen buiten de deur te kunnen houden. Onderzoekers vrezen dat de gesloten grens het uitsterven van de jaguar dichterbij brengt. Veetelers en jagers hebben de populatie van de grootste katachtige van het westelijk halfrond de afgelopen eeuwen al gecedeerd.

Foto: R. D.

De jaguarstand gaat op vrijwel het gehele Amerikaanse continent achteruit, vooral door versnippering van het leefgebied. **NAVIGATIE** – Wetenschappers breken zich al jaren het hoofd over de manier waarop trekvogels in staat zijn hun bestemming te bereiken. Bij de bepaling van de breedtegraad kunnen zich nog wat voorstellen, die is te bepalen aan de hand van de stand van de zon, of het magneteveld van de aarde. Het tijdschrift Current Biology maakt melding van het feit dat de kleine karekiet ook in staat is de lengtegraad waarop hij zich bevindt te bepalen. Vogels die tijdens de trek 1000 kilometer naar het oosten worden verplaatst, weten toch feilloos hun verwachte bestemming te bereiken. Hoe ze dit voor elkaar krijgen, blijft een mysterie.

VER DER KIJKEN

Februari: ▶ 16: 10.00 uur, op stap met de boswachter, lange voettocht Bruggelen (16 kilometer). Heerlijk zwerven met de boswachter door het Veluwe Bruggelen en het aangrenzende Spelderholt. Kans op wild. Start: P-plaats aan het Engelandertocht (weg Beekbergen-Ugchelen), ongeveer 2 kilometer ten noordwesten van Beekbergen. ▶ 16: 14.00 uur, twee uur durende knoppentocht door het Edese bos. Start: P-plaats aan de Koeweg in het Edese bos. Meer informatie: 0318-632673 ('s avonds). Tip: vergrootglas. ▶ 16: 10.00 uur, twee uur durende excursie in het vogelrijke riet- en moerasgebied Harderbroek, bij Zeewolde. Start: P-plaats aan het Ganzenpad, parallelweg van de Ganzenweg. Aanmelden: www.natuurmonumenten.nl/agenda of 0341-426666. Tip: laarzen, verrekijker. ▶ 16: 13.00 uur, drie uur durende excursie door de Lepelaarsplassen. Start: Bezoekerscentrum De Trekvogel, Oostvaardersdiep 16 te Almere. Aanmelden: 0320-286130 (tussen 12.00 en 16.00). Tip: laarzen, verrekijker. ▶ 16: 10.00 uur, wandelexcursie door de Blauwe Kamer. Start: informatiecentrum De Blauwe Balie, De Blauwe Kamer 14 te Wageningen. ▶ 20: 14.00 uur, met de boswachter door Bloeldaal. Start: P-plaats aan de Koedijkerweg te Amersfoort. ▶ 21: 10.30 uur, zwerftocht door het Speulder- en Spriederbos (ongeveer 20 kilometer). Start: Restaurant Het Boshuis, Spriederweg 205 te Drie (gemeente Ermelo). Meer informatie: 06-16678447. ▶ 23: 9.00 uur, ganzenbustocht Ooijpolder, Duitsland en de Liemers. Prachtige bustocht door de zeer vogelrijke Ooijpolder, het aangrenzende Duitsland (Düffel) en de Liemers met het fraaie Rijnstrangengebied. Ook bezoek aan de Heerlijkheid Beek met fraaie vergezichten. Start: NS-station Velp. Deelname € 45,00, begunstigers betalen € 39,00. Dit is inclusief bustocht met uitleg, koffie/thee, uitgebreide lunch en aperitief. Opgave vooraf via tel. (026) 3552555, keuze 3. Tip: denk aan legitimatiebewijs. ▶ 23: 13.00 uur, rondleiding door de Kierschewijdekoor onder leiding van eendenkooiker Roelof de Jonge. Start: P-plaats aan de Lozedijk ten zuiden van Wanneperven. Aanmelden: 0527-246644. Tip: laarzen. ▶ 23: 9.30 uur, drie uur durende excursie Verdrongen Land van Saeftinge (vanaf 10 jaar). Start: Bezoekerscentrum Saeftinge, Emmaweg 4, Nieuw-Namen. Aanmelden: 0114-633110. Tip: oude gym schoenen of kniehoes laarzen. ▶ 23: 14.00 uur, twee uur durende tocht door duingebied Oranjezon. Start: Het plein voor de kleine expositie bij de entree van het gebied, Koningin Emmaweg 22 te Vrouwenpolder. De entree is aan het eind van een doodlopende weg die ligt aan de Koningin Emmaweg, de weg van Vrouwenpolder richting Oostkapelle. Parkeren aan het begin van die doodlopende weg, tegenover uitspanning Oranjezon. ▶ 23: 14.00, wandelen over de Grebbeberg. Start: P-plaats naast de Erebegraafplaats, Rhenen. ▶ 27: 11.00 uur, sporenwandeling over de Veluwe (12 kilometer). Start: Bezoekerscentrum Veluwe-Noord, Plesmanlaan 2 te Nunspeet. Meer informatie: 0341-252996.

Voor koddige hollenbroeder hoeft platteland niet opgeruimd te zijn

Steenuil zoekt onderdak

De steenuil heeft zich altijd onder de mensen gewaagd. Vooral bewoners van het Gelderse rivierengebied zal zijn miauwende roep bekend in de oren klinken. Toch is het bolletje waaruit twee gele ogen bliksemen voor overleving min of meer afhankelijk geworden van de mens.

De Grieken zetten de steenuil op hun 1 euromuntstuk. Hun verre voorouders beschouwden het streng ogende schepsel als symbool voor Athene, dochter van oppergod Zeus en godin van de wijsheid, de kunst en de wetenschap. Anders dan zijn naam suggereert is de "Athena noctua" (Athene van de nacht) niet alleen in het duister actief; in de broedtijd jaagt hij ook wel overdag. En als het weer meezit koestert de uil zich in het zonnetje. Zijn felgele kijkers houden ondertussen alles goed in de smiezen. Bij verstoring richt de vogel zich hoog op en wil dan wel eens een beetje koddig op en neer wippen. Behalve sprinten als een kip kan het uiltje 'bidden' als een torenvalk. Meestal vliegt hij korte afstanden en in golfbewegingen laag over de grond, als een specht.

De steenuil speurt graag vanaf een houten afrasteringspaal de omgeving af naar iets eetbaars. Hij is bepaald niet kieskeurig. Muizen, mollen en kleine vogels staan op het menu. Kevers en torren worden rustig wandelend of huppelend gevangen. Bij schaarste werkt hij ook kikkers naar binnen.

De kleine uitsparing in de ondersnavel is handig om regenwormen uit de grond te trekken, maar volgens de auteurs van het recent verschenen boek "Steen- uilen" zijn dat niet de meest ideale prooien. Pieren bevatten veel water en zand en als het tegenzit ook een lading cadmium en andere zware metalen. Vooral in de uiterwaarden, waar vervuild rivierslib wordt afgezet, is het risico op gevaarlijke gifconcentraties hoog. In verontreinigde gebieden blijken de eieren van steenuilen zich anders te ontwikkelen dan in gebieden die niet verontreinigd zijn. De kuikens verbruiken waarschijnlijk meer energie om de schadelijke effecten te bestrijden.

Kwetsbaar

Voor de steenuil mag de wereld best wat rommelig zijn. De dwerg onder de Nederlandse uilen –amper groter dan een merel– voelt zich het meest thuis in een kleinschalig, halfopen landschap. Dat oogt als natuur, maar is doordrongen van mensenwerk. De voorkeur gaat uit naar een begraasd weiland met heiningpaaltjes en houtwallen rond een traditioneel boeren-

erf, waar vrijstaande knobbelen, vruchtbomen, oude schuurtjes en stallen de steenuil onderdak en broedgelegenheid bieden. Zijn domein reikt in principe niet verder dan een paar honderd meter.

Door het grootschaliger worden van de landbouw en de neiging om het platteland steeds verder aan te harken, komt zowel de voedselvoorziening als de beschikbaarheid van nestplekken in het gedrang. Voor de steenuil heeft dat verstrekende, ja zelfs desastreus gevolgen. Het aantal broedparen kelderde de laatste decennia enorm; sinds 1979 met 40 procent. Door de jaren heen nam bovendien de legselgrootte af. Reden om de steenuil op de Rode Lijst van kwetsbare en bedreigde broedvogels te zetten.

Schattingen van de huidige landelijke populatie lopen uiteen van 5500 tot 6500 koppels. Het merendeel woont in het oostelijk deel van het rivierengebied, in de Achterhoek, Zeeuws-Vlaanderen, Zuid-Limburg en in grote delen van Brabant en Overijssel.

Trouw

De steenuil is honkvast. Ook nakomelingen zoeken meestal

op minder dan 10 kilometer van het nest een eigen territorium. Hebben de vogels eenmaal een geschikte stek gevonden dan kunnen ze het daar een leven lang uithouden, zelfs als de voedselsituatie nijpend wordt en jongen nauwelijks te eten krijgen.

Eigenlijk zijn steenuilen het hele jaar gericht op het broedseizoen. Een goede partnerkeuze is daarbij van belang, want tijdens het broeden is het wijfje grotendeels afhankelijk van het voedsel dat het mannetje aansleept. Klik het, dan blijft het koppel elkaar het hele leven trouw en zal het ook niet snel van broedplaatsen veranderen.

Al in december zoeken beide seksen elkaar op en wordt de band met het vertrouwde nest weer bezegeld. Eind februari breekt de balstijd aan. Tot ver in maart laat het mannetje vanaf de avondschemering tot middernacht –met tussenpozen van drie tot vijf seconden– een langgerekte „goehk“ horen. Dit doet hij om zijn territorium af te bakenen. Het wijfje reageert met een zacht „schrie“.

In de tweede helft van april legt ze in een krans van vertrapte braakballen en vergane prooi-resten om de twee dagen een glan-

zende wit ei. In een voedselrijk jaar kan dat aantal tot zeven oplopen. Pas bij het voorlaatste ei begint het vrouwtje te broeden. Eind mei, de tijd dat het eerste kuiken zich aankondigt, vreet moeder nauwelijks meer. Ondertussen stapelen de dode muizen in het nest zich op, want het mannetje begint steeds actiever prooien te vangen. De eerste acht dagen houdt het vrouwtje de volledig witte en blinde donsbolletjes warm en voert hen kleine stukjes van de jachtbuit.

Rond hun dertigste levensdag is het tijd om naar buiten te gaan, eerst nog wat voorzichtig maar al gauw met veel bravoure. De uilskuikens leren van hun ouders hoe ze zelf voedsel kunnen bemachtigen. Als de jachttechniek volledig is ontwikkeld, valt het gezin uit elkaar. Pa en ma verdrijven luidruchtig hun kroost uit het ouderlijk territorium.

Verkeer

Het succesvol uitvliegen is geen garantie dat de jongen ook bijdragen aan toekomstige generaties. Driekwart haalt de eerste winter niet. Bij aanhoudend strenge vorst of langdurige sneeuwbedekking komen ze om van honger en kou,

wat overigens ook ouderdieren kan overkomen. Sowiesso sneuvelen er veel exemplaren door het verkeer. Onervaren dieren pikken op de weg aangereden insecten op, maken zich niet uit de voeten als er een auto nadert, maar duiken van schrik ineens. Ook volwassen uilen verongelukkig soms als ze laagliggend in wegbermen op muizenjacht zijn.

Bijkomend probleem is dat de steenuil een standvogel is en bleslist geen pionier. Hij blijft in zijn oude vertrouwde broedgebied overwinteren en koloniseert nauwelijks verderaf gelegen gebieden. De populatie zal zich dus moeten handhaven door de jaarlijkse geboorte van jongen. In de soort eenmaal ergens verdwenen, dan wordt de opgevangene plek niet snel weer opgevuld.

Sinds 1997 brengt STEenuilOverleg Nederland (Stone) de verspreiding van de hollenbroeder in kaart. Tientallen vrijwilligers zijn in touw om roepende steenuilen te tellen en broedsels te controleren. Naast onderzoek en voorlichting zijn er praktische (en soms heel simpele) maatregelen nodig om de leefomgeving te verbeteren. Dat kan variëren van het plaatsen

● Een steenuil poseert met een zojuist gevangen muis. Bij onderzoek van dode uilen in de broedtijd valt op dat de ouders zich voeden met insecten, terwijl muizen aan de jongen worden gevoerd. Foto: ANP

van nestkasten en het aanbrengen van een opening in een schuur tot de aanplant van fruitbomen.

De steenuil, volgens de Duitse zooloog Alfred Edmund Brehm „een alleraardigst dier dat de genegenheid van de mens verdient“, is niet de enige die van deze initiatieven zal profiteren. Ook andere vogels van de Rode Lijst pikken er een graantje van mee, en veel planten en zoogdieren zijn erbij gebaat. Het feit dat ruim 90 procent van de steenuilpaartjes inmiddels gebruikmaakt van kunstmatige holtes duidt er in ieder geval op dat de woningnood hoog was.

Mede n.a.v. "Steen- uilen", door Peter en Wies Beersma en Arnold van den Burg; Roodbont Uitgeverij, Zutphen, 2007; ISBN 978 90 87400088; 120 blz.; € 19,95.

www.roodbont.nl en www.steenuil.nl.

Willem H. Smith

Patrijzen bakenen rennend hun territorium af

Wie zijn ogen goed de kost geeft, ziet dat de lente in aantocht is. Het is te merken aan het gefluit van de vogels in de vroege ochtenduren; het blijkt ook uit het gedrag van de vogels in het veld.

Zo zie je dat bij veel dieren de paarvorming weer op gang komt. Wilde eenden dobberen stilletjes paarsgewijs in de kleine polderslootjes en de reigers zijn volop bezig met de nestbouw. Bij patrijzen zie je dat de winterse groepen (kluchten in jargon) uiteenvallen in afzonderlijke paren. Dat gaat niet zonder slag of stoot, want bij het kiezen van een territorium vinden soms heftige schermutselingen plaats. Vechtende patrijzen zijn geen alledaags tafereeltje meer. Weinig vogels zijn in aantal zo sterk achteruitgegaan als de patrijzen. Die terugloop heeft zich al ingezet aan het begin van de twintigste eeuw, maar vooral na de Tweede Wereldoorlog is het erg hard gegaan. De belangrijkste oorzaak daarvoor zijn de veranderingen in de landbouw. Waar vroeger veel zomergraan verbouwd werd, groeit nu mais, of in het beste geval wintergraan. De stoppels worden al kort na de oogst ondergeploegd en daarmee zijn de vogels een belangrijk stuk winterdekking kwijt. Je ziet dan ook

dat patrijzen in de winter heel vaak door roofvogels als sperwers of haviken gepakt worden. Na de winter is het niet veel beter. Het gewas staat in de tijd dat de vogels met broeden beginnen zo dicht op elkaar dat er nauwelijks kale bodem te zien is. Dat bemoeilijkt het voedsel zoeken.

Hooioogst

Maar wat misschien wel het zwaarst weegt is de vervroeging van de hooioogst in het weiland. Patrijzen broedden vroeger heel vaak in hooiweiden en dat ging prima zolang de hooioogst pas

eind juni of in juli plaatsvond. Tegenwoordig wordt de eerste snee hooi al eind april of begin mei gemaaid en daarbij sneuvelen veel patrijzen. Dat komt door het schuilgedrag dat de vogels vertonen.

Patrijzen zijn matige vliegers en bij naderend gevaar vliegen ze meestal niet weg, maar duiken ze weg tussen de vegetatie. Ook als ze op het nest zitten en er een maaimachine nadert, blijven ze doodstil zitten, in de hoop onopgemerkt te blijven. Ze blijven inderdaad onopgemerkt, maar juist dat wordt de vogel fataal.

Heel vaak wordt een patrijzen- nest met broedende vogel en al kapotgemaakt. Ongetwijfeld is dat een van de belangrijkste oorzaken dat deze soort er zo beroerd voorstaat.

Territorium

Toch zijn er nog gebieden waar genoeg patrijzen zitten om de markante momenten in de jaarcyclus te observeren. De afbakening van het territorium is daarbij een van de hoogtepunten. De gevechten van de haantjes worden vaak voorafgegaan door langdurige achtervolgingen. Ook

daarbij gaan de vogels niet op de wieken, maar achtervolgen ze elkaar rennend. Dat is een erg komisch gezicht. Je ziet hoe de ene vogel de andere achtervolgt, totdat die kennelijk is aangekomen in het eigen territorium. Dan worden van het ene op het andere moment de rollen omgedraaid en moet de achtervolger maken dat-ie wegstompt. Zo wordt het gevecht om een territorium gevoerd op het scherp van de snede.

Je ziet daarna de hanen geregeld hoog opgericht tussen het gras staan, terwijl ze met wijd ge-

● Patrijzen zijn ruim voordat de winter voorbij is al bezig met het afbakenen van hun territorium. Foto: C. J. van de Moerput

opende snavel hun raspende roep laten horen, met de duidelijke boodschap: dit territorium is tot na de broedtijd bezet. Het hennetje zit vaak een beetje ineengedoken vlak naast het haantje, maar de onervaren waarnemer ziet haar gemakkelijk over het hoofd. Ze lijkt nu al bezig om zich te oefenen in onzichtbaarheid.

C. J. van de Moerput